

Osmanlı'da Savaş ve Diploması Ödülü Olarak "Çelenk"

Zekeriya Kurşun*

Öz

Türkçe bir kelime olan çelenk bu araştırmada yaygın kullanımının dışındaki anlamı ile ele alınmıştır. Osmanlı Devleti'nde yaklaşık iki asır boyunca bir ödüllendirme aracı olarak kullanılan bu objenin ne olduğu, nerden imal edildiği, şekli ve kimlere niçin verildiği üzerinde durulmuştur. Batıda gelişen madalyanın muhtemelen Şark'taki (İslam coğrafyasındaki) karşılığı olan çelenk aynı zamanda maddi bir ödül olarak, özellikle askerlere, kumandanlara ve Osmanlı Devleti'ne hizmette bulunmuş bazı yabancılara verilmiştir. Gümüş, altın ve değişik mücevherlerden, çeşitli formlarda üretilen çelenk, kullanımı 18. yüzyıl boyunca zirveye çıkmış, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde de son bulmuştur. Bu çalışma, Osmanlı arşiv belgeleri ve diğer birinci elden Osmanlı kaynaklarına istinaden, Osmanlı Devleti'ne has bir askerî ve diploması ödülü olan çelengin tarihine ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çelenk, avize, Osmanlı Devleti, Amiral Horatio Nelson.

* Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul/ Türkiye, zkursun@fsm.edu.tr, orcid.org/0000-0002-4157-6386

“Chelengk” as an Award of War and Diplomacy in the Ottoman Empire

Abstract

“Chelengk”, which is a Turkish word, is used differently in this study than its common meaning. This study examines this object, which was used as an award for almost two centuries, by looking at the questions of what it is, how it is produced, how it looks like, and why and to whom it was given. Chelengk, which could be perceived as the eastern counterpart of the western medal, was awarded as a material gift particularly to soldiers, commanders, and some foreigners who had served for the Ottoman Empire. The use of Chelengk, which was produced from gold and various jewelry in several forms, had its peak in the 18th century and was ended in the first quarter of the 19th century. This study sheds light on the history of çelenk, as a particular Ottoman (or Eastern) military and diplomacy award, by drawing on Ottoman archive documents and some other primary Ottoman sources

Keywords: Çelenk (chelengk), avize (chandelier), Ottoman Empire, Admiral Horatio Nelson.

Giriş

Çelenk, “kartal, atmaca veya balıkçıl türlerdeki kuşun tüyü veya kanadı” anlamına gelen Türkçe bir kelimedir.¹ Türk Dil Kurumu bugünkü anlamıyla “çiçek, dal ve yapraklardan yapılmış halka”; eskimiş anlamıyla da “kadınların başlarına taktıkları mücevher veya madenden yapılan sorguç” manasını vermektedir.² Ancak eski sözlüklerde veya tarih deyimleri sözlüklerinde bunlardan farklı istilahî bir tanım daha yapılmaktadır. Terim anlamıyla çelenk, Osmanlı Devleti’nde, savaşlarda yararlılık gösterenlere verilen nişana denilmektedir. Kişinin liyakat ve rütbesine göre gümüş, altın veya mücevherli olarak hediye edilen ve başlıklara (serpuş, sarık vs.) takılan bir takıdır.³ Çelenk, oldukça özel amaçlar için hazırlanan çelenklerin dışında, askerlerin serpuşuna bir rozet gibi takılmak üzere değişik boyutlarda imal edilmektedir. Çelenkler, darphaneye emir verilerek ya askerin cepheye sevkinden önce veya askerî harekattan hemen sonra hazırlanmakta ve gerektiği zaman dağıtılmaktaydı. Maddi değeri olduğu için pazarlarda kolay müşteri bulduğu anlaşılan bu objenin maalesef günümüze ulaşan bir örneği yoktur. Ancak kaynaklardaki şekline dair bilgilerin yanı sıra devletin haşmetine yakışan bir örneğinin sadece bir resmi bulunmaktadır.

12 Ocak 1922 tarihli bir belgeye göre Hazine-i Hümayûnda bulunan çelenk ve sorguçlar askerî müzeye nakledilmiştir.⁴ Ancak muhtemelen depolarda unutulmuş ve sergilenmeye uygun bulunmamış, belki sonradan ihtiyaca binaen darphaneye sevk edilmişlerdir. Nitekim farklı isim altında tasnif edilmiş ve sergilenmiş

- 1 Meninski “Çelek/kanat” kelimesinden hareketle kelimenin Türkçe olduğunu ileri sürmüştür. Redhouse ise bu hakiki anlamından başka kelimenin, “kuş tüyü taklidi ve sorguç” anlamı olduğunu yazmıştır. Meninski, *Thesaurus, Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae* 1, Viyana, 1680, s. 1641; James William Redhouse, *A Turkish and English Lexicon*, İstanbul, 1921, s. 729; Çelenk konusundaki en zengin kaynağımız Evliya Çelebi; “başında keçi yününden çelenkler şeklinde takup”, “bir kuş çelengi resmi idüp” gibi ifadeler ile kelimeyi gerçek anlamında da kullanmaktadır. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, yay. haz. Robert Dankof, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, c. I, İstanbul, 1998, s. 293, 311, 354; Çelengin etimolojisi ve şiirdeki kullanım örnekleri için bak: Neslihan Koç Keskin, “Osmanlı Şiirinde İftihar ve İmtiyaz Simgeleri ‘Çelenk’ ‘Otaga’ ve ‘Sorguç’”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, volume 2/4, Fall 2007, s. 496-497.
- 2 Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara, 2005, s. 411.
- 3 Şemseddin Sami, *Kamûs-i Türki*, İstanbul, 2013, s. 515; Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1946, s. 346. Ayrıca, Vak’anüvis Lütfi Efendi ise tarihinde şu bilgiye yer vermektedir: “...sancaklar ve ordularda fevkalade yararlılıkları görülen sücâ’ân-i asâkirin başlarına takılmak için rüteb-i mütenevvi’adan nişan makamında çelenkler verilir-di...” *Vak’anüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi*, nşr. Münir Aktepe, c. XIII, Ankara, 1990, s. 9-10.
- 4 Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)*, 4703/352672, 13 Cemaziyülevvel 1340/12 Ocak 1922.

olma ihtimali de dikkate alınarak çeşitli müzelerde yapılan araştırmalarda henüz çelenk diye isimlendirilen bir objeye rastlanmamıştır. Türkçe literatürde bilinen ilk çelenk resmi *Mufassal Osmanlı Tarihi*'nde (İstanbul 1971) yayımlanmıştır. İngiltere'de Greenwich Müzesi'nde bulunan yegâne örneği ise 1951 yılında çalınmış ancak bir filmde kullanılmak üzere fotoğrafından hareketle, 1970 yılında bir taklidi üretilmiştir.

17. Yüzyılda Bir Askerî Ödül: Çeleng-i Gazi

Çelengin askerî bir ödüllendirme aracı olarak hangi tarihten itibaren kullanıldığına dair bilgimiz bulunmamaktadır. Muhtemelen daha önce padişahlar tarafından hediye edilen sorgucun⁵ veya yeniçerilerin taktıkları turna telleri, balıkçıl telleri, düz sorguç veya süpürge sorguçlarının⁶ dışında ve belki onlara bedel bir ödüllendirme aracıdır. Nitekim kaynaklarda “çelenk sorguç” ifadesi nadiren geçse de sorguç daima tek başına zikredilmektedir. Mesela 1736 tarihli bir belgede hazinedeki murassa sorguçlar ve çelenklerin miktarlarının ayrı ayrı verilmesi iki objenin farklı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.⁷ Ancak aralarındaki kullanım benzerlikleri birbiriyle karıştırılmalarına sebep olmaktadır.⁸

Bir ödül objesi olarak çelenk; Osmanlı sosyal, siyasi ve askerî tarihinin önemli kaynaklarından olan Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesi*'nin hemen her cildinde müteaddit defalar zikredilmektedir. Daima ilginç detayları vermekten hoşlanan

5 Anadolu'ya serdar tayin edilen Vezir Hüsrev Paşa'ya IV. Murad'ın gönderdiği bir Hatt-ı Hümayûn'da kendisine verilen hediyeler arasında “ve hassa sorguçlarımdan bir mürassa sorguç inâyete ü ihsan eyleyüb, irsal eyledim...” ifadesiyle elmaslı sorguçtan bahsetmesi sorguç ile çelengi ayrı değerlendirmemizi gerektiren bir delildir.” Önder Bayır, *IV. Murad'ın Hatt-ı Hümayunları*, İstanbul, 2005, s. 8-9.

6 Reşat Ekrem Koçu, Yeniçeri başlıklarını şöyle tasvir etmektedir: “Börkün başa geçen kenarında ipek veya sırma işlemeli bir zırh süs vardı, ön kısmının ortasında da “kaşıklık” yahut “tüylük”, denilen bir parça eklenmişti, buraya sefer yolunda neferlerin kademlerine, küçük zabıtlar rütbelerine göre turna telleri, balıkçıl telleri, düz sorguçlar ve süpürge sorguçlar takarlardı...” Reşad Ekrem Koçu, *Yeniçeriler*, İstanbul, 1964, s. 96. Padişah muhafızlığı yapan Solaklar'ın benzeri başlıkları için bkz: Zeynep Tarım Ertuğ, “Solak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, c. XXXVII, İstanbul, 2009, 368-369.

7 BOA, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS. MA.e)*, 407/21, 29 Şaban 1149/2 Ocak 1737. III. Selim Dönemi'ne ait bir Hatt-ı Hümayûn'da bu konuda önemli bir bilgi bulunmaktadır. Rusya ile yapılan ittifak sonrası çara gönderilecek hediye Osmanlı padişahlarına has bir alamet olan sorguç yerine çelenk gönderilmesi istenmektedir. BOA, *Hatt-ı Hümayûn (HAT)*, 1411/57457, 29 Zilhicce 1205/29 Ağustos 1791.

8 Sorguç hakkında detaylı bilgi için bkz: Zeynep Tarım Ertuğ, “Sorguç”, *TDVİA*, c. XXXVII, İstanbul, 2009, s. 378-380.

Evliya Çelebi, çelenkten bahsederken “başına bir çelenk sokulup;⁹ serine çelenk otağlar sançılıp;¹⁰ başına birer taşlı çelenkler geçirup”¹¹ ifadeleri ile çelengin takıldığı yeri anlatmaktadır. Takılma törenlerini müşahade eden hatta bu maksatla görevlendirilen, ayrıca defalarca bu ödüle layık görülen Evliya Çelebi, eserinde; çelenklerin birçok çeşidinden de bahsetmektedir. *Seyahatnamesi*'nin birçok yerinde “gümüş çelenk, üç çatal çelenk, taşlı çelenk, şahin kanadı çelenk, bir kanat çelenk, mücevher çelenk, bir tonaklı çelenk”¹² gibi ifadeler ile çelengin şekli ve çeşitleri hakkında bilgi vermektedir. Ancak bu tanımlar çelengi anlamak için maalesef yeterli değildir. Evliya Çelebi'nin saydığı çelenk türleri bizim çalışmamıza konu olan türler olduğunda kuşku yoktur. Ancak farklı metinlerde ve bu tarihlerden önceki dönemlere ait anlatımlarda, hatta minyatürlerde görülen çelengin, metal, gümüş, altın gibi madenlerden üretilen çelenk olmayıp, daha ziyade kuş kanadı ve deri gibi materyallerden üretilen ve yine başlık olarak takılan ya da başlığa takılan çelenklerdir.¹³ Bu erken dönem çelengin bağlandığı metal kaidenin 17-19. yüzyıllarda yaygınlaşan çelengin prototipi olduğu varsayılabilir. Evliya Çelebi'nin anlatımında zaman zaman “çelenkler ile birlikte turna telleri, şahin kanadı, zağanos, karakuş kanadı”ndan söz etmesi bunların ayrı şeyler olduğunu veya ikisinin birlikte var olduğunu göstermektedir. Evliya Çelebi'nin nadir olan hususların detaylarını verme alışkanlığının aksine; hiçbir yerde çelengi uzun uzun anlatmaması, 17. yüzyılda artık yaygın ve bilinen bir hediye olduğunun delilidir. Yine Evliya Çelebi'nin bize verdiği bazı ipuçlarına göre, savaşa iştirak eden askerlerin savaş sonunda gazi olduklarını göstermek veya kahramanlıklarını ispat etmek için kendilerine hediye edilen çelenkleri taktıkları anlaşılmaktadır. Bu yüzden hediye edilen çelengin bir diğer adı da “çeleng-i gazi”dir. Savaşta başarısız olanlara, başları eğik gezmeleri için bilinçli bir şekilde verilmediği kayıtlarda geçmektedir. Mesela Evliya Çelebi, Kaniye gazilerini anlatırken şu ilgi çekici ifadeleri kullanmaktadır:

9 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, yay. haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, c. II, İstanbul, 1998, s. 111.

10 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c. II, s. 188.

11 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c. IV, s. 129, 135.

12 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c. IV, s. 146-47,158; c. V, s. 49, 103-4, c. VI, s. 19, 35, 40, 121, 210. Hicri 1048 tarihli bir tereke kaydında ise üç adedi 2500 kuruş olan bir “Tel Sorguç”tan söz edilmektedir. Bunun Evliya Çelebi'nin bahsettiği çelenklerden biri olma ihtimali var mı ayrıca araştırılması gereken bir konudur. Said Öztürk, *Askeri Kassama Ait On Yedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, İstanbul, 1995, s. 280.

13 Başlıklarda kullanılan kuş kanadı veya deri çelenkler hakkında bkz. Dilek Deveci Bilgili, “Osmanlı Minyatürlerinde “Deli” Figürlerinin Tasvir Analizi”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul, 2016.

“...bir vechile tabir olunmaz cellad-ı felek misillü kağan arslan fetâları vardır. Hatta sair serhadlı başlarına turna telleri ve şahin çelengleri takmağı nâmûs etmişlerdir. Zira her biri hadden ziyade küffar kesüp küffar akdarup dil almış gâzilerdir. Kankı bir kafirleri katlettikleriyçün başlarına çelenk sokarlar. Anınçün ayb addedüp çelengsiz gezeler...”¹⁴

Burada askerî bir zaferden sonra askerlerin çelenk ile ödüllendirilmelerinin yanı sıra, aynı kişiye yararlılığı ölçüsünde birden fazla da verilebildiğine işaret edilerek, çelengin önemli maddi bir ödül olduğu söylenmektedir. Ayrıca Evliya Çelebi, gazilerin çelengsiz gezmeyi ayıp saydıklarını da ima ederek, eserinin birçok yerinde çelenk alanlar ile alamayanların durumlarına dair bilgiler vermektedir.¹⁵ 17. yüzyılda çelengin ne denli önem kazandığını yine Evliya Çelebi'nin Beç Kalesi'ne Osmanlı askerlerinin girişini anlatırken; atların bile “ablak sorguçlar, şahî teller ve çelenkler”¹⁶ ile süslendiğini söylemesinden anlamak mümkündür.

18. Yüzyıl: Kolludan Bayraklı Çelenge

III. Ahmet zamanında Enderun Hazinesi'nde yapılan bir sayımda, kitaplar, mücevherli altın kılıçlar ve sorguçların yanı sıra çelenklerin de çıkması geleneğin sürdüğünü göstermektedir.¹⁷ Belgelerden takip ettiğimize göre; özellikle 18. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren çelenk dağıtma geleneği hızla yükselmiştir. Askerî sefer olduğunda çeşitli bölgelere çelenklerin gönderilebilmesi için hazırlanması ve bunun için de Darphaneye gümüş verilmesi talimatları çoğalmıştır.¹⁸ Hatta

14 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c. VI, s. 311.

15 Evliya Çelebi, Özi kalesinin fethi münasebetiyle Melek Ahmed Paşa (öl.1662) tarafından gazilere hediye ve çelenklerini dağıtmak üzere görevlendirildiğini söylemektedir. Anlattıkları oldukça ilginç ve ayrıca çelengin önemini de gösterecek niteliktedir. Kalenin fethinde yararlılık gösterenlerin her birine seviyelerine göre hil'at ve çelenkler dağıtan Evliya Çelebi, ilk çarşımalarda sabır göstermeyip firar eden, Vize, Çirman, Vidin, Kırkkilise ve Bender beylerinin başlarına çelenk koymamıştır. Evliya Çelebi, çelenk talep eden bu beylere şöyle hitap etmiştir: “Siz çelenge layık değilsiniz, zira ibtidâ yara bere ura dura vura görmeden bir ceng etmeden firar ettiğiniz için size azl-i ebed ile eşedd-i ukubat lazımdır kim bir dahi sizin gediğinizde olan ümeralara ibret ola.” Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c. V, s. 104.

16 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c. VII, s. 92-93.

17 BOA, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defteri (TS.MA.d)*, 18, 7 Safer 1128/1 Şubat 1716.

18 BOA, *Cevdet Darphane (C.DRB)*, 27/1315, 17 Zilkade 1150/8 Mart 1738; BOA, *Ali Emiri Mahmud I (AE.SMHD.I)*, 31/1874, 4 Recep 1152/7 Ekim 1739. Mesela Vidin muhafızına 1000, Bosna valisine 400 çelenk gönderilmiştir. BOA, *Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümâyûn Sicillatı Mühimme Defterleri (A.DVNSMHD.d)*, 144/688, 20 Cemaziyülevvel 1150/15 Eylül 1737; BOA, *AE.SMHD.I*, 115/8289, 27 Cemaziyülevvel 1150/22 Eylül 1737. Belki dönemsel olarak imal ettirilen çelenklerin tamamının derlenip yeni bir çalışmanın ortaya konulması gerekmektedir.

doğrudan madenlerden gümüş tedariki olmadığında bile eldeki bazı gümüş eşyalar darphaneye verilerek çelenge dönüştürülmekteydi.¹⁹

8 Mart 1738 tarihli bir belgede, Sefer-i Hümayûn vukuunda gerekli yerlere gönderilmek üzere 1300 çelengin imali için darphaneden 20.000 dirhem (yaklaşık 64 kg.) gümüş istendiğine dair bir kayda bakılırsa; çelengin ne denli önem kazandığı ortaya çıkmaktadır.²⁰ Söz konusu belge dönemin darphane nazırı Sadullah Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Bu belge, çelenklerin başka yerde anlatılmayan şekli ve imalatı ile ilgili de önemli ipuçları vermektedir. Ayrıca bu devirde çelenk tanımının biraz daha değiştiği söz konusu siparişten anlaşılmaktadır. Talep edilen çelenklerin üçer, dörder, beşer ve yedişer bayraklı çelenk olarak isimlendirilmesi, Evliya Çelebi'nin dönemine göre çelengin şeklinin de geliştirildiğine işaret etmektedir. Aynı belgede, dışarıda imal edilecek çelenklerin her bir dirhemi için beş akçelik işçilik ödeneceğini; imalattan sonra bu çelenklerin darphaneye getirilip damgalanacağı da ifade edilmektedir. Bu durumda 20.000 dirhem gümüşten imal edilen çelenklerin sadece işçilik bedelinin 100.000 akçe olduğu düşünülürse, her bir çelengin maliyetinin bir hayli yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır.²¹ Yukarıdaki hesaba göre -gümüşün fire vermediğini düşünürsek - her bir sade çelengin 49,2 gram geldiğini söylemek mümkündür. Ancak fiyat ve ağırlığın sadece buradaki hesap için geçerli olduğu hatırd tutulmalıdır.

- 19 Mesela III. Mustafa (öl.1774) zamanında has ahırdan alınan gümüş rahtlar/eyer takımları çelenk yapılmak üzere darphaneye gönderilmiştir. BOA, *TS.MA.e*, 37/28, 23 Şevval 1182/2 Mart 1769. Sadece merkezde değil, darphanelerin olduğu taşralarda da bu işin yapıldığı anlaşılmaktadır. Mesela Osmanlı-Habsburg Savaşları (1736-1739) sırasında Bosna valisi, askerlerin sürekli çelenkler dağıttığı ve yetmediği için de yanındaki gümüş ev aletlerini bozdurup çelenk imal ettirdiği rivayet edilmektedir. Novili Ömer Efendi, *Tarih-i Bosna, Osmanlı Habsburg Savaşları (1736-1739)*, haz. Fatma Sel Turhan, İstanbul, 2016, s. 84.
- 20 BOA, *C.DRB*, 1315, 17 Zilkade 1150/7 Şubat 1738; Edhem Eldem, *İftihar ve İmtiyaz, Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi*, İstanbul, 2004.
- 21 Önemi dolayısıyla söz konusu belgenin burada verilmesinde yarar vardır: “*Ma'rûz-ı kulları budur ki; Sefer-i Hümayûnda ba'z-ı mahallere irsâl için bir mikdar sim çelenk Asitâne'de yapıdırulup, mevcûd bulunmak lâzime-i halden olmağla iki yüz yedişer bayraklı ve iki yüz adedi beşer bayraklı ve dört yüz adedi dörder bayraklı ve beş yüz adedi üçer bayraklı olmak üzere mecmu'î bin üç yüz aded sim çelenk üstad kuyumculara yapıdırulup temâm oldukta zikrolunan çelenkler tekrar çâşnî olup tamga ve çâşniye gelmek şartıyla hanesinde olan gaşiy dahî ihrac ve vezni üzere kırkbaha? olup sahu'l-bâkî tamgaya salih kaç dirheme balığ olursa beher dirheminde yalnız beşer akçe ücret-i amele an takdîr darphane-i âmire fayızından verilmek üzere yapıdırılmasına mübaşeret olunmak için 'ale'l-hisap darphaneden yalnız yirmi bin dirhem halisu'l-ayar sim verilup meadinden gelecek simden mahsup olmak üzere fermân-i alileri buyrulur ise emr u fermân saadetli Sultan hazretlerindir. Bende Nazır-ı Darphane-i Amire Sadullah?.* BOA, *C.DRB*, 1315, 17 Zilkade 1150/7 Şubat 1738.

Araştırılmaya muhtaç konulardan biri de çelengin imalat şeklidir. Kayıtlarda hem darphanede ve hem de dışarıda kuyumcularda imal edildiğine dair bilgiler yer almakta ama imalat aşamaları anlatılmamaktadır. 78 numaralı *İstanbul Kadı Sicili*'nin kapağındaki fihristte (1801-1803)²² çelenk esnafı nizamnamesinden bahsedilmektedir. Her ne kadar o defterde veya başka kayıta bu nizamnameye ulaşılmadıysa da böyle bir esnaf gurubundan söz etmemiz mümkündür. Zaten üretim miktarına bakıldığında da bunun gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Darphaneye ham olarak maden ocaklarından getirilen gümüş veya bazı gümüş eşyalar bozdurularak imalat yapılmaktadır. Yıldız, perdah ve üstadiye (işçilik)²³ gibi üç ayrı bedel ödendiğine göre; farklı işlemlerden geçtiği anlaşılmaktadır. Ancak murrassa, elmaslı ve diğer özel çelenkler imal edilirken ayrı bir işçiliğe tabi tutulduklarında kuşku yoktur.

Diğer taraftan çelengin 18. yüzyıldaki şekillerini ve konumunu tam olarak belirlemek için yeni kaynaklara da ihtiyaç vardır. Zira bu belgeye göre yaptırılacak çelenkler sadece Sefer-i Hümayûn olması durumunda dağıtılacaktı. Fakat diğer kaynaklar çelengin bütün seferler için, adeta ulûfe gibi dağıtıldığını göstermektedir.²⁴

Ahmet Cavid (öl.1803) Bey'in 18. yüzyılın sonu, 19. yüzyılın başında kaleme aldığı ve Osmanlı-Rus ilişkilerini (1622-1774) anlattığı eserindeki²⁵ ifadeler esas alınacak olursa; çelengin 17 ve 18. yüzyıllarda hayli yaygın ve önemli bir hediye olduğu anlaşılmaktadır. Ahmed Cavid Bey, değişik savaş sahnelerini verdikten sonra gazilere "bahşiş ve çelenk" dağıtılmasına vurgu yapmaktadır.²⁶ Ahmed Cavid'in bazı cümlelerinden çelenklerin, sandıklar ile cepheye taşındıklarını ve gazilerin durumlarına göre savaş sırasında veya sonrasında, dağıtıldığını da anlamak mümkündür.²⁷

22 *İstanbul Kadı Sicili*, İstanbul Mahkemesi Nu 78, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, 2019, s. 69.

23 BOA, *TSM.A.d.*, 2423, 3 Şaban 1214/31 Aralık 1799.

24 Cephede ve cephe gerisindeki çelenk dağıtımlarına muhtelif kaynaklarda sıkça rastlanmaktadır. Osmanlı-Hasburg Savaşları sırasında dağıtılan çelenk çeşitleri için bkz: Novili Ömer Efendi, *Tarih-i Bosna, Osmanlı Hasburg Savaşları (1736-1739)*, haz. Fatma Sel Turhan, İstanbul, 2016, s. 62, 67, 77, 79, 84, 96, 108, 110. Aynı kaynak diğerlerinde istisna edilecek bir bilgi daha vermektedir, Bosna gazilerini anlatırken onların kıyafetlerini de anlatıp "...başlarında kurt tâkyelü ta'bir olunur kalpaklar ve çelengler ve kuş kanadına gümüş kaplı fakla tasmiye olunur kebîr çelengler..." ifadeleriyle, bize yeni ve Bosna yöresine ait bir tanım yapmaktadır. *A.g.e.*, s. 121.

25 *Osmanlı Rus İlişkileri Tarihi, Ahmet Cavid Bey'in Müntehabâtı*, haz. Adnan Baycar, İstanbul, 2004, s. 45-46.

26 *A.g.e.*, s. 225, 301, 305, 320/ 322, 336.

27 *A.g.e.*, s. 349, 464, 616. "...serdâr-ı ekrem Ordu-yı Hümayûn hazinesinden vâfir altun ve çelenk istishâb ve yirmi sâ'at mîkdârı olan Nezâret ve İrşova taraflarına zehâb eyledi. Mahall-i

Eserin bir diğer önemi, daha sonraki belgelerde bulunmayan çelenge ait bazı detayları da vermesidir. Örneğin Cavid Bey, Cezayir gemileri başbuğu Seydi Ali Reis'e ve diğer bazı denizcilere verilen çelenkleri; "yakut ve zümrüt ile müzeyyen dokuz kollu yaldızlı sim çelenk, yalnız ortası sırçalı dokuz kollu yaldızlı sim çelenk veya yaldızlı birer sırçalı yedişer kollu sim çelenk", şeklinde tanımlamaktadır.²⁸ Bu dönemde "bayraklı" ifadesinin yerine "kollu" kullanılması da dikkate değerdir. Ahmed Cavid Bey'in zamanında "bayraklı çelenk" denilmiyor olsa bile anlattığı döneme atfen bu ismi kullandığını veya iki ismin de aynı dönemlerde kullanımda kaldığını varsaymak mümkündür.

Burada verilen tanım hem Evliya Çelebi'ye ve hem de yukarıda zikredilen belgeye göre daha zengin görülmektedir. Evliya Çelebi "bir kanatlı, üç çatal", darphaneden çıkan belge "üç, dört, beş, yedi bayraklı" çelenkten söz ederken; son kaynağımız da "yaldızlı yedi ve dokuzar kollu" çelenklerden söz edilmektedir. Bu da zaman içerisinde çelengin tasarımında bazı değişikliklerin meydana geldiğini ve farklı formlarda imal edilmeye başlandığını göstermektedir. Mesela 1801'de Medine'de vefat etmiş olan eski Sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın terekesinden çıkan çelenk betimlemesi vezirlik rütbesindekilere verilen çelengin şekli hakkında bir fikir vermektedir. Doğrudan kassam tarafından görülerek yazılmış olan bu tarifte; "altın üzerine mücevherli yedi kanat, ortası zümrütlü çelenk" ifadesi kullanılmaktadır.²⁹ Her halde kanatlı çelenkler, kollu mücevherli çelenkler olsa gerektir. Ancak, dönemin belgelerinde "yaldızlı sim" ve "beyaz sim" sade çelenklerin binlercesinin de imal edilip dağıtılmaya devam edildiği görülmektedir.³⁰

18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başına ait bazı kayıtlarda, şekline ve dağıtıldığı yerlere ait verilere bakıldığında; çelengin artık bütün askerî harekâtların vazgeçilmez bir onurlandırma hediyesi haline geldiği anlaşılmaktadır. Muhtemelen fetihlerin sona ermesi ve askerî hareketlerde ganimet elde etme devrinin bitmesine paralel, çelenkler de zorunlu bir teşvik ödülü olarak yaygınlaşmıştır. Bu yüzden zaman zaman çelenk imalatının bütçede karşılığının bulunmaması devlet merkezi için ciddi bir sıkıntı yaratmıştır. Ancak devlet her zaman hazinede hazır çelenk bu-

mezkûre lede'l-vusûl Nezâreti rû'yet ve feth u teshîrinde ızhâr-ı şecâ'at iden rû'esâ-yı asâkir ve leşkere atıyye ve çeleng i'tâ..."; A.g.e., s. 594.

28 A.g.e., s. 643.

29 Cidde valisi iken 1800 yılında Medine'de ölen Koca Yusuf Paşa'nın muhalledatı kayıt altına alınarak mücevherli ve yaldızlı sim çelenklerin de içinde bulunduğu bazı kıymetli eşyaları hazineye teslim edilmek üzere İstanbul'a gönderilmiştir. BOA, *Bâb-ı Defteri Başmuhasebe Kalemi Muhalledat Defterleri (D.BŞM-MHM.d)*, 13085, s. 1.

30 BOA, *Cevdet Dahiliye (C.DH)*, 2275, 11 Cemaziyülevvel 1224/24 Haziran 1809.

lundurmaya özen göstermiş³¹ ayrıca ara sıra hazine yoklanarak varlıklarından emin olunmak istenmiştir.³² Zira cephelerdeki veya asayiş takiplerindeki kumandanlar; asker, cephane vs. gibi yardımlar isterken mutlaka çelenk de talep etmiştir.³³

III. Selim (öl.1808) döneminde çelengin zirve yaptığını söylemek hiç de abartı olmayacaktır. Bu dönemlerde imparatorluğun hemen her tarafındaki askerî harekâtlar için çelenkler hazırlanmış ve dağıtılmıştır. Bazen harekâtlardan sonra elde kalanlar geri istenmiş ise de genellikle alınan cevap tamamının bitmiş olduğudur.³⁴ Çelenk dağıtımı sadece harekâtlara katılanlarla sınırlı kalmamış, haber getirenler veya başka görevliler arasında da yaygınlaşmıştır. Bu uygulama yeni olmazsa bile söz konusu dönemde çoğaldığı belgelerden gözlenmektedir.³⁵ Nitekim, III. Selim'e sunulan kimi layihalarda askere çelenk dağıtmanın önemi vurgulanmaktadır. Dönemin anlayışını yansıtmaya bakımından bu durum manidardır.³⁶ Konuyla ilgili elimizde bir hayli belge bulunmaktadır. Örneğin III. Selim'in tahta geçmesinin akabinde Kapudan Paşa'nın talebi üzerine donanma için üçer kollu iki bin sekiz yüz, beşer kollu iki yüz gümüş ve iki bin adet de tuğ çelengin hazırlandığı anlaşılmaktadır.³⁷ Bu belgede başka yerde rastlamadığımız "tuğ çelenkten" söz edilmektedir ki, bu da ayrıca tanıma muhtaçtır. Aynı dönemlerde Sultan'a sunulan bir arz tezkeresinde irad kaydedilen bazı kıymetli eşyalar zikredilirken "Emine Sultan'dan gelen elmasla murassa gül çelenk"³⁸ tabiri de tanıma muhtaç başka bir çekek çeşidi olsa gerektir.

III. Selim'e ait tarihsiz bir Hatt-ı Hümayûn'da, Bosna Valisi Salih Paşa, ordu ile sahraya çıkma zamanının gelmesine rağmen askere verilecek tayinat, yeterli çelenk ve zahirenin olmadığından, şikâyet edilmektedir.³⁹ Ordunun temel ihtiyaç-

31 Bu konuda Hazine Kethüdasına verilen bir emir için bkz: BOA, *HAT*, 182/8343, 29 Zilhicce 1204/9 Eylül 1790.

32 BOA, *Ali Emiri Abdülhamid 1 (AE.SABH.I)*, 361/25211, 29 Zilhicce 1203/ 20 Eylül 1789.

33 Tutrakan Muhafızı'nın böyle bir talebi için bkz: BOA, *Ali Emiri Selim 3 (AE.SSLM.III)*, 377/21529, 29 Zilhicce 1204/9 Eylül 1790.

34 BOA, *C.DH*, 41/2030, 18 Recep 1206/12 Mart 1792.

35 BOA, *AE.SMHD.I*, 115/82/86, 11 Cemaziyülevvel 1150/6 Eylül 1737; BOA, *AE.SMHD.I*, 115/8288, 29 Zilhicce 1150/19 Nisan 1738; BOA, *Cevdet Saray Mesalihi (C.SM)*, 43/2191, 22 Cemaziyülahır 1225/25 Temmuz 1810. Belgrad seferi sonrası müjde ile gelecek olan Sadrazam ve Serdar-i Ekrem'e verilmek üzere bir adet mücevherli çelenk ile 35 adet yaldızlı gümüş çelenk imalatı emri verilmiştir. BOA, *C.DH*, 115/5175, 4 Şevval 1228/30 Eylül 1813.

36 Fatih Yeşil, "III. Selim Devri Siyasi Literatürüne Bir Katkı: Yeni Bir Layiha Üzerine Notlar" *Belleten*, c. CLXXVI, sayı 10, s. 119.

37 BOA, *HAT*, 1384/57625, 10 Şevval 1202/14 Temmuz 1788.

38 BOA, *TS.MA.d*, 2352, 29 Zilkade 1114/16 Nisan 1703.

39 BOA, *HAT*, 203/10480, 29 Zilkade 1203/21 Ağustos 1789.

larıyla birlikte çelengin de zikredilmesi bu geleneğin on sekizinci yüzyılın sonunda ne derece yerleşik olduğunu ve askerî hareketlerin bir parçası haline geldiğini göstermesi bakımından anlamlıdır.

III. Selim, 1790 yılında, Akdeniz'deki askerî hareketlerde yararlılık göstermiş olan Cezayir ve Tunus kaptan ve askerlerine çelenk hazırlanması için darphaneye talimat verilmesini istemiştir. Ancak Sadrazamın, "bölgeden gelecek haberlere göre, kimlerin yararlılık gösterdiğinin öğrenilmesinden sonra bu hazırlığın yapılmasını" önermesi üzerine, hazırlıklar geçici olarak durdurulmuştur.⁴⁰ Buradan çelenklerin bazen rütbelere veya gösterilen yararlılığa göre özel olarak imal edildiği sonucu çıkmaktadır. Nitekim Akdeniz başbuğu Mustafa Paşa ile yapılan yazışmalar neticesinde, söz konusu denizcilere öncelikle çelenk pahası olarak beşer bin kuruş ve ardından yaptırılan çelenkler gönderilmiştir.⁴¹

Akdeniz'deki Cezayir kaptanlarına yedişer kollar, beş adet gümüş çelengin; Tunus kaptanlarına ise bir adet çelengin gönderilmesi kararlaştırılmış iken sadrazam, bunları eksik bulup, Tunus kaptanları için mevcuda ilaveten yedişer kollar üç adet çelengin daha hazırlanması için padişahın izin istemiştir.⁴² Mesela aynı yıl, Osmanlı Balkanlar'ındaki İbrail Bölgesi'nin başbuğu olan Abdi Paşa'nın Osmanlı-Rus Muharebesi sırasında kendilerinin hazine ve çelenk ile takviye edilmelerini istemesi; çelengin sadece mükâfat değil, harekate katılma bedeli olarak da görüldüğünü göstermektedir.

Yukarıda bahsedilen yazışmaların akabinde, Akdeniz başbuğu Mustafa Paşa'ya başarılarının karşılığı olarak yirmi kese akçe ile birlikte bir altın çelenk; maiyetindeki kaptanlara ve beylere de -çeşidi zikredilmeyen- birer çelenk gönderilmiştir. Askerlere ise çelenk yerine nakit paranın dağıtılması istenmiştir. Ayrıca Seydi Ali Reis ile Cezayir ve Tunus kaptanlarına da birer çelenk, askerlerine de on kesenin "çelenk bedeli" olarak taksim edilmesi emredilmiştir.⁴³

Çelenk Takma Merasimleri

Hediye olarak verilen çelengin bir merasimle takıldığını gösteren ipuçları bulunmaktadır. Evliya Çelebi'nin anlatımları bu adetin eskiden beri devam ettiğini göstermektedir. Okumalardan anlaşıldığı kadarıyla bu merasim; savaştan sonra hemen cephe gerisinde toplanan askerlerin başına paşa, vezir, kumandan veya onun

40 BOA, *HAT*, 1396/55944, 29 Zilkade 1204/10 Ağustos 1790.

41 BOA, *Cevdet Bahriye (C.BH)*, 159/7538, 27 Ramazan 1204/10 Haziran 1790; BOA, *HAT*, 1396/55944, 29 Zilhicce 1204/9 Eylül 1790.

42 BOA, *HAT*, 1396/56009, 29 Zilhicce 1204/9 Eylül 1790; BOA, *Hazine-i Hassa Defterleri (HH.d)*, 10118, 29 Şevval 1316/12 Mart 1899.

43 BOA, *HAT*, 1396/55965; 55996, 29 Zilhicce 1204/9 Eylül 1790.

vekili tarafından giydikleri başlıklara çelenk sokulmak suretiyle yapılmaktaydı. Ancak padişahın veya sadrazamın iştirak ettiği özel merasimler de yok değildi.

Kayıtlara geçen böyle bir merasim, Akdeniz'e sefer düzenleyen Köse Mustafa Paşa'nın Ağustos 1791 tarihinde İstanbul'a dönüşü üzerine yapılmıştır.⁴⁴ Söz konusu sefer, o sıralardaki Osmanlı-Avusturya-Rus Savaşı yüzünden Osmanlı donanmasının Karadeniz'de meşgul olmasından istifade eden Lambros Katianis isimli bir Rum korsanının Mürted (Keos) Adası'nı mesken tutarak, oradan geçen Osmanlı ticaret gemilerini yağmalamaya başlaması üzerine düzenlenmişti. Bu durum savaş halindeki Osmanlı Devleti'nde zahire sıkıntısı yaratmıştı. Bu yüzden Köse Mustafa Paşa kumandasında on sekiz parçadan oluşan bir donanma Akdeniz'e çıkarıldı. Cezayirli Seydi Ali Reis de Cezayir ve Tunus denizcilerinin başına başbuğ seçilerek Akdeniz'de görevlendirildi. İki donanma arasında sıkışan Lambros Katianis, cephanesini havaya uçurarak firar etmiş; böylece bölgede deniz güvenliği sağlanmıştır.⁴⁵ Yukarıda sözü edilen çelenkle ödüllendirme de bu olaydan sonra gerçekleşmiştir.

Eserinde söz konusu olayı anlatan Ahmed Cavid, dağıtılan çelenkler hakkında da geniş bilgi vermektedir. Örneğin Köse Mustafa Paşa'ya verilen çelenk şöyle tarif edilmektedir:

“...mukabele-i hizmet-i başbuğî Mustafa Paşa'ya on bin gurüş avâtıf-ı mülûkânenen inâyet ve on elmas beş yakut üç zümürürüd ile müzeyyen beş kollu altın gazî çelengi ihsân-ı hidiv-i cem '-i câh olup...”⁴⁶

Aynı seferde yararlılık göstermiş diğer denizcilere verilen hediye ve çelenkler ise şöyle tarif edilmiştir:

“Başbuğ Seydî Ali'ye iki bin beş yüz gurüş ve altı yakut bir zümürürüd ile müzeyyen dokuz kollu yaldızlı sîm çelenk ve Cezâyir Kapudânesi'ne yalnız ortası bir sırçalı dokuz kollu yaldızlı sîm çelenk ve Padorna ve Riyâle ve mezenne-i kirâmdan merhûm Gazi Hasan Paşa'nın Şeyhi İsmail Efendi'ye ve Ya'kub ve Karabıçak ve Seydî Ali'nin süvâr olduğu sefîne kapudânına ve bunların yanında olup, cenk eden iki aded Tunus sefîneleri kapudânlarına yaldızlı birer sırçalı yedişer kollu sîm çelenkler ve cümle Cezâyir süfün-i mansûresi ve iki Tunus sefînesi levendâtına çelenk-behâ beş bin gurüş ihsân-ı mülûkâne tahrîratla gelen Seydî Ali'nin çavuşlarına teslim ve irsâl...”⁴⁷

44 BOA, HAT, 193/9547, 29 Zilhicce 1205/29 Ağustos 1791.

45 Ahmed Cavid, *Hadika-i Vekayi'*, haz. Adnan Baycar, Ankara, 1988, s. 4-6; *Mufassal Osmanlı Tarihi*, haz. Heyet, c. V, İstanbul, 1971, s. 2720.

46 Ahmed Cavid, *Hadika*, s. 6.

47 *A.g.e.*, s. 7.

Gerek daha önce sözü edilen belgelerden ve gerekse Ahmed Cavid'in bu açıklamalarından hareketle, 19. yüzyılın başında özel maksatla dağıtılan çelenklerin, yakut, zümrüt veya elmas ile süslandıklarını; ortası sırçalı veya sadece yaldızlı yedişer veya dokuzar kollu olarak imal edildiklerini söylemek mümkündür. Ayrıca, askerî harekate katılan hemen her askerin çelenk beklentisi içinde olduğu bu yüzden de çelenk yetmediği takdirde, çelenk bahası/bedeli adı altında para dağıtıldığı anlaşılmaktadır. Hatta bu döneme dikkatleri çeken Taylesanizâde, çokça çelenk dağıtılmasını "Çelenk Fırtınası" olarak nitelemektedir.⁴⁸

III. Selim Devri'ne ait başka bir kayıt, bize tam bir çelenk takma merasimini tasvir etmektedir.⁴⁹

Donanmanın Karadeniz'den İstanbul'a dönmesi üzerine III. Selim tarafından, Kaptan-ı Derya Giritli Hüseyin Paşa'ya Beşiktaş'taki Yalı Köşkü'nde düzenlenen bir tören ile samur kürk giydirilmiş ve mücevherli çelenk takılmıştır.⁵⁰ 3 Ekim 1790'da yapılmış olan töreni yine Ahmed Cavid şöyle anlatmaktadır:⁵¹

48 *Taylesanizâde Hâfiz Abdullah Efendi Tarihi: İstanbul'un Uzun Dört Yılı: 1785-1789*, haz. Feridun M. Emecen, İstanbul, 2003, s. 314/318/319; İbrahim Artuk, "Nişan" *TDVİA*, c. XXXIII, İstanbul, 2007, s. 154-156.

49 III. Selim, II. Mahmud ve Sultan Abdülmecid dönemlerinde yaşamış ve önemli eserler vermiş olan Esad Efendi'nin (1790-1848), *Osmanlılarda Töre ve Törenler Teşrifât-ı Kadime*, (sadeleştirilen Yavuz Ercan, İstanbul, 1979) adı ile kaleme aldığı eserinde padişah huzurunda gerçekleştirilen birçok töreni ve törende kimlerin hangi kıyafeti giymesi gerektiğine dair detayları vermesine rağmen, çelenkten hiç söz etmemesi ilginç gözükmektedir. Aynı dönemin belgeleri çelenkten söz ederken, Esad Efendi'nin bunu zikretmemesi, muhtemelen, protokol dışı sıradan bir hediye verme olarak değerlendirilmesinden kaynaklanmıştır. Merasimlerde giyilmesi gereken sarık ve kavuklardan söz ederken, çelenkten söz etmemesinin bir nedeni de –herkeste olmadığı için- resmî törenlerde çelenk takma âdetinin olmaması olduğunu düşündürmektedir.

50 BOA, *HAT*, 193/9547; 9559, 29 Zilhicce 1205/29 Ağustos 1791; Nalan Karaöz, "III. Selim Döneminde Donanmada Yapılan Merasimler", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015, s. 98.

51 *Muharrem'in yirmi ikinci günü Âsitâne'ye dâhil ve sâhil-i Beşiktaş'dan Kurşunlu Mahzen pişgâhına gelince peyk-i Nusret-asâ lenger-endâz ve Yalı Köşkü'ne dide-rûz olup, kudûm-i hümayûna selâtîn-i pîşîn üzere çeşme küşâ olmalarıyla mâh-i merkumun yirmi dördüncü günü resm-i kadîm-i elatîn-i pîşîn üzere Yalı Köşkü'ne rikâb olup Gazi Hüseyin Paşa çekdirir baştardesinde da'vet olunup, vakt-i muhtâr üzere beş sâ'at bir dakika mürûrunda Şeyhü'l-islâm sallemhü's-selâm ve ka'immakam paşa ile ma'an resm üzere serâser duhte semmûr fâ'izi's-sürûr ilbâs olunup ser-hengân dîvân alkışlayup, resm-i mu'tâde tamâma reside olmağla, sultân-i cihân mukabele-i hizmet zümrüdi çukaya duhte semmûr erkân kürkü dahi ilbâs ve zemzeme-i çavuşlan ayyuğa mumâss olup, kudûm-i şehriyârî civân-baht efendimize yüz sürdükdü ber-hürdâr ol me'mûlümünden ziyâde hizmet eyledin deyü iltifâta mazhar ve yine ser-i (...) iftiharına, elmas ile müzeyyen dokuz kollu zerrîn gazi çelengi kallâvî-i destâre vaz' olundukda, yine ser-hengân aleyke avnullah avâzesiyle alkışlayup bu güne evzâ'-ı galibâne re'yü'l-ayn*

Şeyhülislam ve diğer üst düzey görevliler resmi kıyafetleri içinde “Gazi” unvanı verilmiş olan Hüseyin Paşa’yı sahilde sözlü tezahürat (alkış) ile karşılayıp padişahın gelmesini beklemişlerdir. Nitekim padişah gelince önce paşaya samur kürk giydirmiş akabinde de *kallavi sarığına elmas ile tezyin edilmiş dokuz kollu altın gazi çelengi* takmıştır. Törende bulunanlar “aleyke avnullah! (Allah yardımcın olsun)” diye bağırıp, paşayı tekrar alkışlamışlardır. Tamamlanan resmî hil’at giydirme töreninin akabinde, Dârüssaâde ağası nezaretinde gayr-ı resmi kutlama töreni daha yapılmıştır. Esasında donanmanın İstanbul’dan ayrılışında ve geri gelmesinde törenlerin yapılması bir gelenek idi. Ancak burada anlattığımız hil’at giydirme törenini –her zaman olmasa bile- aynı zamanda “çelenk takma töreni” olarak da düşünmek mümkündür. Nitekim, padişahın katılımıyla yapılan resmî törenden sonra, donanmadaki diğer kaptanlara ve denizcilere de çelenkler dağıtılmıştır. Aynı törende bulunduğunu söyleyen Ahmed Cavid Bey, şu bilgileri vermektedir:

Patrona-ı Hümâyûn kalyonu kapudanı Hamamcızade Ahmed Bey’in yedi kollu yaldızlı gümüş çelengini, Hazine Kethüdası Halil Ağa takmıştır. Ayrıca kendisine gemisinin kaptan ve zabitanına bin iki yüz elli kuruş; sekiz yüz elli kişilik askerlerine de iki bin beş yüz kuruşu dağıtmak üzere verilmiştir. Aynı şekilde, Feyz-i Hüda süvarisi ve Piyale-i Hümâyûn olan Kaptan Kurt Mehmet’e yedi kollu yaldızlı gümüş çelenk, adamlarına üç bin yüz elli kuruş; Bahr-i Zafer kalyonunun kapudanı İskenderiyeli Seyyid Hasan’a, altı kollu yaldızlı gümüş çelenk ve adamlarına dört bin beş yüz kuruş; Ankâ-yi Bahrî kalyonu süvarisi olan Kapudân Hasan Bey’e beş kollu yaldızlı gümüş çelenk ve adamlarına bahşişler; Polad-i Bahrî firkateyni süvârisi İdris Kapudân’a beş kollu yaldızlı gümüş çelenk takılıp adamlarına iki bin beş yüz kuruş; Nevbet-i Fütûh kalyonunun süvarisi Kadri Kapudân’a beş kollu yaldızlı gümüş çelenk ile adamlarına iki bin iki yüz elli kuruş; Mes’ûdiye kalyonu süvarisi olan Kapanlı İbrahim Kapudân’a beş kollu yaldızlı gümüş çelenk ve adamlarına bin yedi yüz elli kuruş; Bâ’is-i Nusret firkateyni süvarisi Fazlı Kapudân’a beş kollu yaldızlı gümüş çelenk, adamlarına 1500 kuruş; Mazhar-i Sa’âdet isimli firkateyn süvarisi Karabağlı Süleyman Paşa’nın torunu Mehmet Bey’e beş kollu yaldızlı gümüş çelenk, adamlarına bin beş yüz kuruş; Mazhar-ı Hidâyet isimli firkateynin süvârisi Şermet Mehmet Kapudân’a beş kollu yaldızlı gümüş çelenk, adamlarına bin beş yüz kuruş; Ukkâb-i Bahrî kalyonu süvarisi Çelebi Seyyid Mehmet Kapudân’a beş kollu yaldızlı gümüş çelenk, adamlarına bin sekiz yüz elli kuruş; Kerem-i Bârî Kalyonu süvârisi

görülmeyüp ve bu vechile bir vüzerâya ikrâm olunduğu çok eyyâmdan berü nesiyen mensiyen hâtırdan dahi hurûc etmiş olmağla, hâzır-ı meclis-i enderûn ve bîrûn sürûrundan giryân olup, bugünleri gördük deyü hamd ü senâ ederler idi. Cavid, a.g.e., s. 131.

olan Şişli Mehmed Kapudâna beş kollu yaldızlı gümüş çelenk; Dâd-i Hakk isimli firkateynin süvârîsi Nasuh Kapudân'a beş kollu yaldızlı gümüş çelenk, adamlarına da bin iki yüz kuruş verilmiştir.⁵² Toplam on üç geminin kaptanına çelenk ve adamlarına yirmi altı bin elli kuruş dağıtıldıktan sonra, gemilerin yaptıkları gösteri ile tören tamamlanmıştır.

Bu törenden yaklaşık bir ay sonra, Akdeniz'deki Rum korsanlarına karşı zaferler elde etmiş olan Seydi Ali Reis'in donanması ile İstanbul'a gelmesi münasebetiyle bir merasim daha yapılmıştır. Padişahın huzurunda yapılan bu merasimde Seydi Ali Reis'e bin beş yüz kuruş değerinde samur bir kürk giydirilmiştir. Ayrıca daha önce kendisine ve adamlarına (Tunus kaptanlarına) gönderilmiş olan çelenklerin verilmesi merasimi de yerine getirmiştir.⁵³

Amiral Nelson ve Osmanlı Çelengi

Mısır'da Osmanlı hâkimiyeti 1517'den Napolyon'un bölgeyi 1798 yılında istilasına kadar kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. Kısa bir süre de olsa Fransızlar tarafından Mısır'ın işgal edilmesi, Osmanlı Devleti'nin adeta çözülmesini başlatmıştır. Gerek Osmanlı Devleti'nin geleceği üzerindeki olumsuz etkileri ve gerekse uluslararası alanda "Mısır Sorunu" adıyla doğuda paylaşım mücadelesini başlatan bu olay, sadece Osmanlılar ile Fransızları değil, İngilizler ile Fransızları da karşı karşıya getirmiştir:

Fransızların Atlas Okyanusu ve Akdeniz limanlarında bir takım askerî hazırlıklar yapması İngilizlerin dikkatinden kaçmamıştı. Bu hazırlıkların Tulon'da yoğunlaşması, Akdeniz'e doğru bir seferin yapılacağı fikrini uyandırmıştı. İngiliz filosunun amirali Kont de Jervis, o sıralarda Akdeniz'de dolaşan Napolyon Savaşları'nın ünlü Amirali Nelson'u (1758-1805), Fransız donanmasının hareketlerini gözetlemek üzere Tulon önlerine göndermişti. Bu görevlendirme Amiral'e ömrünün sonuna kadar şapkasında taşıyacağı "Osmanlı çelengi"nin de yolunu açmıştır. Gerçi bazı belgeler çelengin başka yabancı elçi ve askerlere de verildiğinden de bahsetmektedir.⁵⁴ Ancak resmini görebildiğimiz görkemli yegâne çelenk Amiral Nelson'a bahşedildiği için onunla özdeşleşmiş ve o da çelenk tarihinin bir parçası olmuştur.

52 *A.g.e.*, s. 130-132;

53 Bir Hatt-i Hümayûn'da Seydi Ali Reis'e yakutlu dokuz kollu bir sim çelenk verildiği kaydedilmektedir. BOA, *HAT*, 1395/55926, 29 Zilhicce 1204/9 Eylül 1790; Cavid, *a.g.e.*, s. 154-155.

54 Mesela, Mısır Meselesinden dolayı oluşan üçlü ittifakın (Osmanlı-İngiltere-Rusya) aktörlerinden olan Rusya Donanması başkumandanı Amiral Oşakof'a Padişah tarafından da yedi kollu bir çelenk gönderilmiş ve o da büyük bir memnuniyetle kabul etmiştir. BOA, *HAT*, 265/15256, 29 Zilhicce 1214/24 Mayıs 1800.

İngiltere hükümeti, Napolyon'un kuvvetlerinin Akdeniz'e açıldığını öğrenerek, Amiral Nelson'a Fransız donanmasını takip emrini vermiştir. Bu takip sonunda Nelson, Fransız donanmasını İskenderiye önlerinde Ebukır'da yakalayabilmiştir. Burada mahir bir manevra ile Fransız donanmasına büyük darbe indiren Amiral Nelson, hem Napolyon'un Mısır seferini zora sokmuş⁵⁵ hem de güç durumunda kalan Osmanlı Devleti'ne büyük yararlılıkta bulunmuştur.

Ebukır Deniz Savaşı Akdeniz hâkimiyetini İngilizlere kazandırmış, Napolyon'u Mısır'da mahsur bırakmış ve Osmanlı devletinin Fransızlar karşısındaki konumunu güçlendirmiştir. Fransız donanmasının İngiliz Amirali Nelson tarafından imha edildiği haberi Rodos üzerinden İstanbul'a ulaşınca büyük bir memnuniyet duyan III. Selim, müjdeyi veren sadrazama sevincini ifade ederek; mutluluğundan İngiliz elçisinin de haberdar edilmesini istemiştir. III. Selim, Amiral Nelson'un bu hareketine karşı duyduğu sevinci sadece sözlü olarak ifade etmekle yetinmemiş, aynı zamanda hazineyi de harekete geçirerek, Nelson ve askerlerini hediyeler ile taltif etmiştir. Bu maksatla rastladığımız 3 Ağustos 1798 tarihli ilk belgede Fransız gemilerini yakan Nelson'a atıyye olarak bin altın, bir çelenk ve bol yenli samur bir kürkün gönderilmesinden söz edilmektedir.⁵⁶

Fransızların Mısır'a yöneldikleri haberlerinin teyit edilmesi üzerine, Osmanlı hükümeti de bölgeye asker sevk etme hazırlıkları başlatmıştı. III. Selim, Haziran 1798 ortalarında kendisine sunulan bir sadaret tezkiresi üzerine; Mısır seferine gidecek askere gerektiğinde dağıtılması için hazırda bulunan iki bin çelengin Kaptan Paşa'ya teslim edilmesini; ilave olarak bin çelengin daha hazırlanması için darphaneye gereken talimatın verilmesini emretmiştir.⁵⁷

Hazırlıkların yapıldığı sırada, İngiliz Amirali Nelson, Ebukır'da Fransız donanmasını büyük ölçüde batırması; Osmanlı hükümeti de rahat bir nefes almıştır. Bunun üzerine daha önce Osmanlı askerleri için hazırlatılan çelenkler, İngiliz askerlerine dağıtılmak üzere İskenderiye'ye gönderilmiştir. 1 Eylül 1798 tarihli bir belgede, Amiral Nelson'a Sultan'ın atıyyesi olarak bin altın, mücevherli bir

55 Asım, *Tarih-i Asım*, c. I, s. 71; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c. VI, Dersaadet, 1309, s. 341-42.

56 BOA, *HAT*, 245/13814, 20 Rebiyülevvel 1213/24 Mayıs 1800. Bu çelenk daha sonra Amiral Nelson'un diğer eşyalarıyla birlikte Greenwich müzesine hediye edilerek sergilenmeye başlanmış. Ancak oradan da çalınmıştır. Müzenin kataloglarında fotoğrafı ve sonradan yapılan bir taklidi bulunmaktadır. Müzedekiler söz konusu çelengi şöyle tanımlamaktadırlar: "Tomurcukları ile yapraklardan oluşan çiçek, bir yayla sapı üzerine bağlanmıştır. Üzerinde Nelson'un Nil Savaşı'nda tahrip ettiği Fransız gemisini sembolize eden on üç ışık vardır. Bunlar da kullanıcı hareket ettikçe titreşmektedir." <https://collections.rmg.co.uk/collections/objects/36519.html>.

57 BOA, *HAT*, 256/ 14714, 29 Zilhicce 1212/14 Haziran 1798; BOA, *HAT*, 223/12472, 29 Zilhicce 1216/2 Mayıs 1802.

çelenk ve bol yenli samur kürk hediye edileceği⁵⁸ yazılı olmasına rağmen döneme dair kayıtlarda biraz daha farklı bilgilere yer verilmiştir.

Cevdet Paşa bu olayı zikrederken, iki bin çelenk yerine askerlere dağıtılmak üzere "iki bin altın ve Nelson'a mücevherli bir çelenk" gönderildiğini yazmaktadır.⁵⁹ Ancak gönderilen hediyelerin altın yerine, sıradan çelenk olma ihtimali daha fazladır. Bu düşünceyi destekleyen en önemli belge, sefer hazırlıkları sırasında elde hazır iki bin çelengin olduğuna dair kayıtlardır. Bunları, İngiliz kaynaklarından bazılarında teyit edildiği gibi; iki bin altın,⁶⁰ ya da Akçura'nın belirttiği gibi "altın çelenk" olarak da anlamak mümkündür.⁶¹ Her halükârda bunlar sıradan sade çelenkler ile altın olsa gerektir. Belge ile bu kaynaklar arasındaki fark; muhtemelen, daha sonra ödüllerin artırılması ile ilgili değişikliklerden kaynaklanmaktadır. Eğer altın çelenk söylemini itibara alırsak hazinenin bir hayli masrafa girdiği hükmü verilebilir. Ancak genelde hazır bulundurulan çelenklerin gümüş olduğu dikkate alınır, bu çelenklerin yanında doğrudan altın ve Amiral Nelson için bir mücevherli çelengin gönderildiği kabul edilebilir.

İngiliz Amirali Nelson'un Fransız donanmasına karşı elde ettiği başarı İstanbul'da büyük yankılar uyandırmıştı. Bu arada Mısır'da Fransızlara karşı Osmanlı-İngiliz askerî operasyonlar başlatılmıştı.⁶² Ancak, Ebukır Olayı'ndan sonra, Osmanlıları daha ziyade ilgilendiren Kahire'ye doğru harekete geçen Napolyon'u iç taraflarda durdurmak. Bu yüzden, İskenderiye sahillerindeki deniz güvenliği büyük ölçüde İngilizlere terk edilmişti. İşte bu dönemdeki bir manevra sırasında, Osmanlı denizcilerinden Gedikli Hacı Osman Ağa ve adamları, Fransızlara esir düştüler.⁶³ Esir düşen bu denizciler, İngiliz amiralinin yardımcısı Amiral Keith tarafından kurtarılmış ve bir gemiyle, Napoli yakınlarında demirlemiş olan Amiral Nelson'a gönderilmişlerdi. Burada büyük bir saygı ile karşılanan Hacı Osman Ağa, Amiral Nelson'un yanında birkaç gün misafir olarak kalmış ve onun ikram ve iltifatlarına nail olmuştur. Osmanlı denizcisinin bu konudaki raporu İstanbul'a ulaştınca, Amiral Nelson'un itibarı Osmanlı sultanı ve devlet adamları nezdinde bir kat daha artmıştır. Bu durumu Sadaret'ten Amiral Nelson'a yazılan 8 Eylül

58 BOA, HAT, 262/15136, 29 Zilhicce 1215/13 Mayıs 1801.

59 Ahmed Cevdet. *a.g.e.*, c. VI, s. 356.

60 Edhem Eldem, *a.g.e.*, s. 21.

61 Yusuf Akçura, *Osmanlı Devleti'nin Dağılıma Devri*, Ankara, 1988, s. 64.

62 III. Selim bir Hatt-ı Hümayûnunda şöyle diyordu: "...arazi-i Mısıryeyin bir avuç kumundan vaz geçmeyeceğimizi ve ehl-i imanın bunlarla katali farz olduğunu bilsinler..." Enver Ziya Karal, *III. Selim'in Hatt-ı Hümayunları*, Ankara, 1942, s. 49.

63 BOA, HAT, 124/5146, 6 Rebiyülahir 1214/7 Eylül 1799; BOA, HAT, 1344/52533, 3 Rebiyülahir 1214/ 4 Eylül 1799.

1799 tarihli bir mektuptan açıkça öğrenmekteyiz. Aynı mektupta, “hizmet ve sadakatine” binaen padişahın Nelson’a bir adet “mücevher avize” gönderdiği belirtilerek bunu kabul edip asması istenmektedir.⁶⁴

Bu mektuptaki “mücevher avize” ifadesi çelenk ile ilgili problemlerin yanı sıra yeni bir problemi doğurmaktadır.⁶⁵ Farsça bir kelime olan “avize”nin daha önce zikredilen çelenk mi yoksa yeni mücevherli bir takı mı olduğu koleksiyonerler arasında tartışma konusu yapılmıştır. Nelson’a Sadarettin yazılan 1 Eylül 1798 tarihli mektupta; “... *hediye-i behiyye-i Şahane olarak savb-i dostanenize bir kıt’a mücevher âvize* (bir adet mücevher avize) *hediye olarak gönderilmiştir; size ulaştığında âvize-i merkûmu ta’lik-i giribân* (sözkonusu avizeyi yakanıza takmanız) *beklenmektedir*”⁶⁶ denilmektedir.

Yukarıdaki ifadeler arasında avizeyi “ta’lik-i giribân” (yakaya takmak) sözü kafaları karıştırmaktadır. Bu yüzden bunun çelenk değil de göğse takılan ve o sırada ihdas edilen “Hilal-i Osmanî” nişanının olabileceğine dair fikirler geliştirilmiştir. Ancak muhtemelen bu Nelson için tasarlanmış çelengın kendisi olsa gerektir. Daha önce zikri geçen Eylül 1799 tarihli belgede gönderilecek hediye-nin çelenk olarak isimlendirilmesi, 24 Mayıs 1800 tarihli başka bir belgenin bunu teyit etmesi⁶⁷ ve aynı zamanda, bu konudan bağımsız başka kaynaklarda da “çelenk avize”⁶⁸ ifadesinin bir arada geçmesi, avizenin çelengın özel bir tarzı olduğu intibamı da uyandırmaktadır. Ayrıca aynı döneme tekabül eden başka bir belgede ise Nelson’a gönderilen çelenk için “mücevher çelengın re’s’i iftihârına vaz’ı”⁶⁹

64 BOA, *HAT*, 245/13814, 20 Rebiyülevvel 1213/1 Eylül 1798.

65 Amiral Nelson’a gönderilen çelenk hakkındaki tartışmalar için bkz: Edhem Eldem, *a.g.e.*, s. 24-28. Süleyman Nutkî, geç tarihte kaleme aldığı bu olayı eserinde zikrederken, *Amiral Nelson’a mücevherli bir çelenk ve maiyeti neferâtına dağıtılmak üzere iki bin altın* gönderildiğini söyledikten sonra; Nelson’un mücevherli çelenk ve nişanı taşıyan resmini *Grafik* isimli gazetede gördüğünü ifade etmektedir. Süleyman Nutkî, *Muharebât-ı Bahriye-i Osmaniye*, İstanbul, 1307, s. 99.

66 BOA, *HAT*, 245/13814, 20 Rebiyülevvel 1213/1 Eylül 1798. Avize’nin mahiyeti hakkında da birtakım spekülasyonlar yapılmıştır. Bu tartışmalar için bkz: Edhem Eldem, *a.g.e.*, s. 27-31. Ancak başka kayıtlarda da var olan “avize” ifadesi bunun madalyadan başka bir nişan olabileceği intibamı kuvvetlendirmektedir. Örneğin aynı sıralarda İngiliz elçisinin hanımına da “başa takılan bir avize” verilmesini isteyen bir Hatt-ı Hümayun bulunmaktadır. BOA, *HAT*, 271/15803, 29 Zilhicce 1215/13 Mayıs 1801.

67 BOA, *HAT*, 35/1769, 29 Zilhicce 1214/24 Mayıs 1800.

68 Örneğin 1790/91 tarihli bir askerî kassam defterinde, hem “elmas çelenk” ve hem de “elmas çelenk avize” tabiri geçmektedir. Sezgin Demircioğlu, “615 numaralı İstanbul Kassam Defterinin Değerlendirilmesi (H. 1205-1206 / M. 1790-1791)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk İktisat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 1998, s. 69.

69 BOA, *HAT*, 247/14098, 29 Zilhicce 1216/2 Mayıs 1802.

ifadesi ile verilen hediyein başa takılacak bir şey olduğu açıkça gösterilmektedir. Ancak burada da "ta'lik" yerine böyle durumlarda nadiren kullanılacak "vaz'ı" (koymak) ifadesi kullanılmıştır. Bu da gösteriyor ki "ta'lik veya vaz" ile aynı şey, yani çelenk kastedilmektedir.⁷⁰ Bir başka belgede de doğrudan "başa takılan avize" ifadesi kullanılmaktadır. Bu durum çelenk ile avizenin aynı şey olduğu intibamı uyandırdığı gibi, "başa takılmayan avize olabilir mi?" sorusunu da doğurmaktadır. Avizeyi çelengin dışında bir şey olarak düşünürsek⁷¹, eldeki belgelere göre Nelson'a her ikisinin de verilmiş olduğu ortaya çıkar ki, bu uzak bir ihtimal olarak gözükmemektedir. Zira kısa bir süre içinde böyle iki hediyein verilmesini gerektirecek bir durum yoktur.⁷² Ancak, bir müddet sonra diğer bazı İngilizler ile birlikte Nelson'a da "Hilal Nişanı" verildiği bilinmektedir.⁷³ Bu yüz-

70 Aynı döneme ait tarihsiz başka bir belgede verilen bilgiler de kafa karıştırıcı gibi durmaktadır. Buna göre, Napolyon'a karşı savunma hazırlıklarında bulunan Cezzar Ahmet Paşa'ya para, mühimmat ile ödül olarak kürk ve çelenk gönderilmesi gerekmişti. III. Selim'in 14 Haziran 1879 tarihli Hatt-ı Hümayûnu üzerine Sadrazam'ın kaleme aldığı bir tezkerede şu fikirlere yer verilmektedir: Cezzar Ahmet Paşa'ya gönderilecek murassa çelengin, İngiliz kumandan Smith'e gönderilecek avizeden daha aşağıda olmaması gerekmektedir. Daha önce Padişah tarafından tedarik edileceği belirtilen Avize'nin gönderilmesinden sonra Cezzar Ahmet Paşa için de çelengin imal ettirilmesi daha uygun olacaktır. Bu ifadelerden avize ve çelengin birbirinden farklı olduğu çıkarılabileceği gibi; aslında birbiri ile mukayese edilen aynı cinsten takılar oldukları sonucuna da varılabilir. BOA, *HAT*, 264/15256, 10 Muharrem 1214/14 Haziran 1799; BOA, *TSMa.e*, 873/47, 29 Zilhicce 1214/24 Mayıs 1800. Bu belgede ise Cezzar Paşa'ya verilecek avize ve çelenk denilmektedir ki iki şeyin ayrı olduğunu savunanlara bir delil teşkil etmesi de muhtemeldir.

71 Ticari gemiler ile savaş gemilerini birbirinden ayırt etmek için gemi direklerine asılan (toka edilen) bazı sembollere de Flandra Avize adı verilmektedir. Nitekim bu uygulamanın 17 yüzyıldan itibaren Osmanlı bahriyesinde yapıldığına dair bilgiler bulunmaktadır. Nalan Karaöz, "III. Selim Döneminde Donanmada Yapılan Merasimler", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015, s. 45. Ayrıca 1752 tarihinde Baştarde-i Hümayûn için gönderilen beş adet Flandra Avize için bkz: Merve Güner Keleş, "Sadaret 349 Numaralı Teşrifat Defteri Işığında Merasimler", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019, s. 10, 61. Dolayısıyla burada söz konusu ettiğimiz avizenin de bu gelenekten mülhem olması muhtemeldir.

72 Bazı belgelerde avizenin, sorgucun kadınlara hediye edilen türü olduğunu hissettiren ifadeler vardır. Mesela Mısır meselesi sırasında sonrası İngiltere Kralına sorguç gönderilirken, kraliçeye de avize gönderilmesine karar verilmiştir. BOA, *HAT*, 271/15803, 29 Zilhicce 1215/13 Mayıs 1801. Diğer taraftan bu tarihten önce de bu kelimenin kullanılıyor olması Avize ile özel bir çelenk türünün kastedildiği anlaşılmaktadır. 1791 tarihli bir belgede de Prusya elçisine hediye edilecek avizeden söz edilmektedir. BOA, *HAT*, 198/10030, 29 Zilhicce 1204/29 Ağustos 1791.

73 Bu tür detayları vermeyi seven Reşad Ekrem Koçu "*Sultan Selim İngiliz amiraline üzerinde iki bin parça elmas bulunan ve nişan gibi göğse takılacak olan bir sorguç hediye etti ki, bu sorguca ilk Osmanlı nişanı diyebiliriz*" diyerek, konuyu daha da karmaşık bir hale sokmuştur. Reşad Ekrem Koçu, *Kabakçı Mustafa*, İstanbul, 1968, s. 12.

den avizenin “Hilal Nişanı”nın başka bir ismi olduğunu da düşündürebilir. Fakat, 1801 tarihli bir belgede avizeden bağımsız doğrudan İngiliz kumandanlarına verilen “Şems ve Hilal” nişanından söz edilmesi bu ihtimali ortadan kaldırmaktadır. Diğer taraftan çelenk ve avizenin, sonradan ihdas edilen nişandan ziyade kıymetli bir hediye niteliği taşıyor olması da bu görüşü desteklemektedir. Gerçi 1801 yılında hala İngiliz donanması kumandanına ve askerlerine çelenk ve hediyelerin gönderilmesi sürdürülüyordu. Hatta bir seferinde gelen çelenkleri az bulan Osmanlı kaptan paşasının onları dağıtmayıp bekletmesi şikayet konusu olmuştu.⁷⁴

Amiral Nelson’a Verilen Çelengin Değeri

Amiral Nelson’a verilmiş olan çelenk daha o zaman İngiliz kamuoyunda oldukça ilgi uyandırmıştı. Edhem Eldem’in bu konudaki tetkiklerine göre; o tarihte İngiltere’de bazı spekülasyonlar yapılmış ve çelengin değerinin 2.000 ile 4.000 İngiliz sterlini arasında bir kıymette olabileceği ileri sürülmüştür.⁷⁵ Darphanede imal edilen çelenklerin toplam maliyetleri ile ilgili bazı bilgilerimiz olmakla birlikte, özellikle mücevherli veya altın çelenklerin tek tek, kıymeti hakkında yeterli bilgimiz bulunmamaktadır. Yapılacak tetkiklerde yeni belgelerin ortaya çıkması halinde özel olarak imal edilen bu çelenklerin değeri hakkında fikir edinilebilecektir. İbrahim Artuk’un, I. Abdülhamid’in, Ruslara karşı İsveç’in başarı haberini bildiren, elçisine 7.500 kuruş değerinde bir çelenk hediye ettiğini söylemesi değeri hakkında bir fikir vermektedir.⁷⁶

Diğer taraftan, 1790/91 tarihli bir askerî kassam defterinde bazı şahısların terekesinden çıkan çelenklere biçilen kıymet, fikir vermesi ve mukayese imkânı sunması bakımından zikre değerdir:

Bezistan Mehmed Ağa’nın terekesinden çıkan ve muhtemelen Zeliha Hatun isimli bir hanıma rehin bıraktığı elmas çelengin değeri 3.600 kuruş olarak kaydedilmiştir. Bir askerî şahsın eşi olduğu (zevce-i askeriyeden) vurgulanan Dinorice binti Todori (?) isimli hanımın terekesinden çıkan elmas çelengin kıymeti ise 68.400 kuruş olarak kaydedilmiştir. Eğer Dinorice binti Todori’ye ait bu elmas çelengin değeri yanlış olarak kaydedilmemiş ise -ki düşük bir ihtimaldir- bu özel bir çelenktir. Ancak bir sıfır fazla ilave edilerek yanlış yazıl-

74 “Bundan akdem Mısır seferinde bulunan İngiltere memurlarının vuku’ a gelen hizmetlerini tahsîn ve kendilerini taltif zımnında taraf-i eşref-i cihandarilerinden me’ mürin-i mumâ-ileyhin rütbelerine kıyasen samur kürkler ve mücevher şems ve hilal nişanları ve tuğralı şeritler ihdâ kılınıp sâlifü’z-zikr şems nişanı ve şerit sergerdelere i’tâ kılınmağla...” BOA, HAT, 164/6854, 8 Cemaziyülahır 1216/16 Ekim 1801.

75 Eldem, a.g.e., s. 25.

76 İbrahim Artuk, aynı madde, s. 155.

diği kabul edilecek olursa, dönemin diğer çelenkleri ile kabul edilebilir makul bir farkı bulunmaktadır. Mesela Şerife Hanım'a ait elmas "çelenk avize" 4.080, Ümmü Gülsüm'ün terekesinden çıkan sağır (küçük) elmas çelenk de 5.040 kuruş olarak kaydedilmiştir. Bir başka örnekte ise Bezistan Derviş Abdurrahman Ağa'nın terekesinden çıkan sağır sim çelenk 270 kuruş olarak kaydedilmiştir. Terekelerin tamamının İstanbul'da kaydedildiği dikkate alındığında ikincisi hariç elmas çelenklerin 3.600 ile 5.040 kuruş arasında değiştiği anlaşılmaktadır.⁷⁷ Bazı belgelerde elmaslı çelengin borca mukabil rehin tutulduğundan da söz edildiğine⁷⁸ göre, özellikle özel çelenklerin yüksek bir kıymete sahip olduğu çıkarımı yapılabilir. Bu konuda muhalefat, kassam defterleri ile tereke kayıtlarında yapılacak araştırmalar bize çelenklerin değerleri hakkında daha sağlıklı bilgiler vereceğinde kuşku yoktur.⁷⁹

Mısır Meselesi sırasında İstanbul'daki İngiliz elçisinin hanımına verilmesi düşünülen "avize"nin değeri 5.000 kuruş olarak zikredilmektedir ki, bu da bize bir avizenin ortalama değeri hakkında önemli ipucu vermektedir.⁸⁰ Her halükârda Amiral Nelson'a verilen çelengin bundan daha az değerde olmadığı kabul edilmelidir. Daha ziyade sıradan askerlere dağıtılan küçük gümüş çelengin fiyatına baktığımızda, spekülatif bir yaklaşımla bunların da 250 ile 500 kuruş arasında değişen kıymette olabileceği varsayılabilir.

İngiliz amirali ve askerlerine gönderilen bu hediyeler ile yetinilmediği ve daha sonra da bir takım kürk, çelenk, nişan ve başka hediyelerin de hazırlattırılıp gönderildiği eldeki diğer belgelerden anlaşılmaktadır.⁸¹ Enver Ziya Karal'ın neşrettiği bir Hatt-ı Hümayûn'da, III. Selim o sırada İngilizler ile müşterek hareket eden Kaptan-ı Derya Gazi Hüseyin Paşa kumandasındaki Osmanlı donanmasının aldığı zafer karşısında büyük bir sevinç duyarak Gazi Hüseyin Paşa ve İngiliz kumandanlara birçok hediye ve nişanlar göndermiştir. Gazi Hüseyin Paşa'ya bol

77 Sezgin Demircioğlu, *a.g.tez*, Bosna'da eski bir kaptana ait bir tereke kaydında iki sim çelengin değeri 15 kuruş olarak geçmektedir. Bu kayıt 15 Cemaziyülevvel 1239/17 Ocak 1824 tarihidir. Büyüklüğü hakkında fikrimiz olmamakla birlikte sade sim çelengin bu tarihlerdeki değerini göstermektedir. Adila Zulfikarpasica, Maglajski Sidzılı, *Bosna (1816-1840)*, Bosnacki Institut Fondalia, s. 510.

78 BOA, *TSM.A.e*, 1235/5, 25 Zilhicce 1232/5 Kasım 1817.

79 Turhan Sultan'ın muhalefatından da "çelenk tarzı bir sorguç" çıkmış, fakat hazineye iade edilen fiyatı yazılmamıştır. Yusuf Sağır, "Valide Turhan Sultan'ın Muhallefati", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, yıl 74, sayı 20, Bahar 2016, s. 282.

80 BOA, *HAT*, 271/15803, 29 Zilhicce 1215/13 Mayıs 1801.

81 İngilizler için hazırlanan kürk, çelenk ve nişanların bir an önce yetiştirilip gönderilmesi konusundaki bir Hatt-ı Hümayûn için bkz: BOA, *HAT*, 262/15136, 29 Zilhicce 1215/13 Mayıs 1801.

yenli samur bir kürk, bir mücevher çelenk ile murassa bir kılıç gönderilmiştir. Hatt-ı Hümayûn'da adı zikredilen İngiliz generali Hutchinson ile Keith ve diğer bazı askerlere de hil'at ve nişanlar gönderilmiştir.⁸² Tarihsiz olan bu belge, İngilizlere gönderilen nişanlar hakkında başka bilgi vermemektedir. Ancak bu olayın Ebukır Zaferi akabinde, İngilizlerin karaya asker çıkarmaya teşebbüs etmeleri üzerine, Fransızlar karşısında zor duruma düşmeleri ve Gazi Hüseyin Paşa'nın altı bin askerle gelip İngilizlerin yardımına yetişmesinden sonra olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla İngilizlere hediye türü çelenklerin dışında madalya nev'inden nişanlar gönderildiği anlaşılmaktadır. Aslında bu sırada, atıyye, hediye, çelenk, nişan ve benzeri ödüllendirme o kadar çoğalmıştı ki, hem kime ne verildiği hem de özellikle objelerin ne olduğu konusu kaynaklarda birbirine karışmıştır. Ayrıca bu dağıtımın birtakım söylentilere de sebep olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin 16 Ekim 1801 tarihli bir belgede, Mısır'a gönderilen çelenk ve hediyelerin Kaptan Paşa tarafından dağıtılmayıp; İstanbul'dan daha fazla çelenk ve kaput talebinde bulunduğu ihbar edilmektedir.⁸³

İngiliz amirali Nelson'a gönderilen mücevher çelengin yanı sıra, Ebukır Zaferi'nin haberini getiren İstanbul'daki İngiliz elçisine mücevher bir kutu hediye edilmiştir. Ayrıca ondan Amiral Nelson'un nişanını takabilmesi için İngiliz kralından yazılı izin talep etmesi de istenmiştir.⁸⁴ Aslında bu talep ve ardından yapılan düzenlemeler yeni dönem Osmanlı madalya geleneğini de başlatacaktır.

19. Yüzyıl: Çelengin Son Yılları

III. Selim'den itibaren nişan ve madalya geleneğinin başlamasına rağmen, II. Mahmud (öl.1839) döneminde çelenk verme teamülünün de hâlâ sürdüğünü görmekteyiz. II. Mahmud'un saltanatının hemen başlarında Osmanlı-Rus Savaşı'nın devam ettiği sırada zafer haberi getiren Tatar ağasına altın, adamlarına da gümüş çelenkler verilmiştir. İşin ilginç yanlarından biri adı belirtilmeyen kumandana -muhtemelen hazinenin nakit yetersizliğinden- ayrıca bin kuruş faizli sehim verilmiştir ki,⁸⁵ her halde bu hediye imparatorluğun gidişatını göstermesi bakımından manidardır.

1808 yılında kendisini bütün Sırpların kralı ilan eden Kara Yorgi, Rusların dayatmaları ile Osmanlı-Rus Harbi'ne son veren Bükreş Anlaşması'na konu olmuştur. Kara Yorgi bu anlaşmada Sırlara tanınmış olan birtakım imtiyazları

82 Enver Ziya Karal, *III. Selim'in Hatt-ı Hümayûnları*, s. 79.

83 BOA, *HAT*, 164/6854, 8 Şaban 1216/14 Aralık 1801.

84 BOA, *HAT*, 249/14098, 29 Zilhicce 1216/2 Mayıs 1802.

85 BOA, *HAT*, 281/16701, 29 Zilhicce 1224/4 Şubat 1810.

bağımsızlığa taşımaya niyetlendi. Osmanlı Devleti, İngiliz-Fransız ihtilaflarından istifade ederek 1813 yılında bu meseleye bir son vermek istedi. Bu maksatla Hurşid Paşa (öl.1822) görevlendirildi. Hurşid Paşa kuvvetleriyle Niş, Vidin ve Bosna'dan hareket ederek, Kara Yorgi'nin üzerine gitti. Kara Yorgi'nin 7 Ekim 1813'te avanesiyle Avusturya'ya firarıyla Belgrad yeniden Osmanlı idaresine geçti.⁸⁶ Büyük gaileler ile boğuşan II. Mamut bu habere çok sevindi. Haberi getiren İbrahim Ağa'nın, kürk, altın çelenk; adamlarının ise gümüş çelenk ile ödüllendirilmesini istedi: Ayrıca padişah, sadrazamdan ödüllendirme geleneğine girmeye başlayan sehimden İbrahim Ağa'ya ne kadar verilmesi gerektiğini de sordu.⁸⁷

1814 yılı başlarına ait olduğu anlaşılan bir sadaret tezkiresine göre, Belgrad Fethi'nin haberini getiren Tatarlardan tahrirat taşıyanların her birine birer samur kürkün yanı sıra, beşer kollu altın çelengin verilmesine karar verilmiştir. Adamlarına ise şemseli kaputlar ve beşer kollu gümüş çelenkler bahşedilmiştir. Bahsedilen armağanlarla yetinmeyen II. Mahmud, bunlara bir miktar da harçlığın verilmesini emretmiştir.⁸⁸

Askerî harekattan önce çelenk hazırlıklarının yapıp ordu ile birlikte sevk edilmesinin II. Mahmud döneminde de devam ettiği görülmektedir. Yukarıda zikredilen Belgrad Seferi tamamlandıktan sonra, seferden dönen Hurşid Paşa'nın gerektiğinde vezirlere, mirmiran ve sergerdelere verilmek üzere İstanbul'dan celp edilen samur kürklerin ve çelenklerin arta kalanlarının nereye teslim edileceğini, sorması bu geleneğin devam ettiğinin açık bir delilidir. Nitekim, söz konusu belgeye göre paşanın elinde kırk bölüklü samur kürk, ortası a'la taşlı yedişer kollu yirmi beş ve ortası taşlı beşer kollu on beş altın çelenk kalmıştır. II. Mahmud, çelenklerin darphaneye verilmesini; kürklerin de ederi üzerinden paşanın alacağına mahsuben kendisinde kalmasını, hazinedar başına emretmiştir.⁸⁹

II. Mahmut Devri'nin en önemli meselelerinden biri olan Vehhabi Meselesi, Mehmed Ali Paşa'nın (öl. 1849) oğlu İbrahim Paşa'nın (öl.1848) Vehhabilerin yurdu olan Dir'iyeye üzerine 1818'de düzenlediği askerî sefer ile halledilmişti. Uzun zaman devleti uğraştıran bu meselenin halli İmparatorluk merkezini büyük bir sevince boğmuş, törenler düzenlenmiş hatta bu vesile ile II. Mahmud'a gazi unvanı verilmişti. Bu başarısına karşılık Cidde'ye vali olarak atanan İbrahim Paşa da babası aracılığı ile Bâb-ı Âli'ye müracaat ederek, III. Selim zamanında

86 *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c. V, s. 2864-2865.

87 BOA, *HAT*, 281/16697, 29 Zilhicce 1228/23 Aralık 1813.

88 BOA, *HAT*, 280/16619, 29 Zilhicce 1228/23 Aralık 1813.

89 BOA, *HAT*, 277/16309, 29 Zilhicce 1231/20 Kasım 1816.

Vehhabilerin Haremeyn'den çıkartılmaları sırasında askerlere verildiği gibi şimdi de kendi askerlerine çelenk bahşedilmesini talep etmiştir.⁹⁰

Sadaretin yaptırdığı tetkiklerde, daha önce Mehmed Ali Paşa ve oğlu Tosun Paşa (öl. 1816) için gönderilen çelenk ve hediye miktarını gösteren kayıtlara rastlanmamıştır. Bir kayıta, sadece üç adet murassa altın ve on yaldızlı gümüş çelenkten bahsedilmesi ise tatmin edici değildir. Ancak bu konuda bilgisi olanların ifadesine göre; otuz murassa altın ve elli yaldızlı gümüş çelenk, on samur kürk, on beş yaka kaput ve sıradan askerlere dağıtılmak üzere sade gümüş çelenkler gönderilmişti. Sadrazam yaptırdığı incelemenin sonuçlarını II. Mahmud'a bildirmiştir. O da bu bilgilerin doğruluğuna kanaat getirmiş olsa gerek ki, "eskisi gibi murassa ve yaldızlı çelenk ile yeterli miktarda sade gümüş çelenk, on beş samur hil'at ve yirmi kaput"un İbrahim Paşa'ya gönderilmesini emretmiştir.⁹¹ Bir süre sonra Mehmet Ali Paşa'dan Padişah'a yazılan bir teşekkür-nâmeden, söz konusu hediyelerin Mısır'a ulaştığı anlaşılmaktadır. II. Mahmud'un, İbrahim Paşa'ya gönderdiği bu çelenk ve hil'atlardan başka, babasına da bir samur kürk, murassa bir hançer ve mücevher bir çelenk verdiği ve bu çelenklerin büyük bir memnuniyete vesile olup merasimle takıldığı aynı mektupta yazılmaktadır.⁹²

II. Mahmud Dönemi'nde çelenk imali ile ilgili şimdilik ulaşılabilen son kayıtlar 1825 yılına aittir. Bu bilgiler, askerî düzenin iyice bozulduğu Rumeli'de ve Mora'da isyanların ayyuka çıktığı bir döneme rastlamaktadır. Aynı dönemde II. Mahmud'a sunulan bir Sadaret tezkeresinde, Rumeli valisinin, (muhtemelen Hürşid Ahmed Paşa) maiyetindeki memurlara dağıtılmak üzere değişik cinslerden 1.500 çelenk talep etmesi üzerine, darphanede çelenk imal edilmesinin lüzumuna değinilmektedir. Padişah, sözü edilen miktarda çelenk ile ihtiyaten elde bulundurmak üzere değişik cinslerden 3.000 çelengin hazırlanmasını emretmiştir. Bu emir üzerine Darphane-i Âmire nazırı, 60 adet beşer ve 40 adet de yedişer kollu çelenk imal edip, bunların 50'sini Rumeli valisine göndermek üzere hazırlatmıştır. Ayrıca sıradan çelenkler için de darphanede eskiden mevcut olanlardan tamir edilen 1.500 kadarı da hazırlanarak Rumeli'ye gönderilmek üzere Babîâli'ye teslim edilmiştir. Gerek yeni imal edilen ve gerekse tamir edilen çelenklerin kıymeti ve ustalık bedeli 28.000 kuruştur. Sadrazam, padişaha yazdığı tezkeresinde, bu paranın Hazine-i Âmire'den karşılanması için gereken talimatın verilmesini istemiştir. Ayrıca Rumeli'ye gönderilenlerin dışında elde 3.070 adet gümüş, 94 adet murassa ve 50 adet de altın çelengin olduğunu belirtmiştir. Sadrazam bununla

90 BOA, HAT 343/19582, 13 Zilkade 1233/14 Eylül 1818.

91 BOA, HAT 344/19670. 1234; HAT, 344/19625, 15 Recep 1234/10 Mayıs 1819.

92 BOA, HAT 345/19688, 15 Recep 1234/10 Mayıs 1819.

yetinilip, yetinilemeyeceğini ve yeniden imal edilip, edilmeyeceğini de sormuştur. 14 Ağustos 1825 tarihli bu arz tezkiresine II. Mahmud şu Hatt-ı Hümayûn'u düşmüştür:

*"Benim vezirim, mevcud olan çelenk kifâyet eder tekrar i'mâle şimdilik hacet değildir, takrîr mucibince i'mâl ve ta'mîr olunan çelenklerin bahâsı hazîne-i âmirenden verilmek üzere tezkiresi i'tâ ve Rumeli valisine gidecekler evsâfiyla baş muhasebeye kayd ve darphane-i âmireme ilm ü haber i'tâsıyla tanzîm oluna."*⁹³

Muhtemelen bu Hatt-ı Hümayûn 17-18. yüzyıllar ile 19. yüzyılın ilk çeyreğinde, vezirlerin, kaptan-ı deryaların, kumandanların valilerin ve sıradan askerlerin başlarında büyük bir gururla taşıdıkları çelengi tarihe gömmüştür.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde bir ödüllendirme aracı olarak çelengin ne zamandan beri kullanıldığı hakkında bilgimiz bulunmamakla birlikte; kaynaklar, 17. yüzyılın ortalarından 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar varlığını güçlü bir şekilde göstermektedir. Askerî yararlılık gösteren çeşitli kademedeki kumandan ve askerler, devlete hizmetleri olanlar, haberciler, elçiler vs. dışında bazen de yabancılara onur ödülü olarak verilen çelenk hem maddi bir hediye işlevini haizdir ve hem de batıda uzun zamandan beri var olan madalyanın yerine kullanılmıştır. Elimizdeki belgelere göre büyük çoğunluğu gümüş olmak üzere altın ve mücevherli olarak on binlercesi üretilen çelenklerden hiçbir örnek günümüze ulaşmamış veya varsa bile çelenk adı altında henüz müzelerde yerini almamıştır. Bu çalışmada, çelengin kaynaklarda ortaya çıkışı, etrafındaki tartışmalar ve Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından birkaç ay öncesine kadar kullanıldığı alanlar ele alınmıştır. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, askerî düzen ve doğal olarak ödüllendirme sistemine de yeniden şekil verilmesi, ayrıca nişan ve yeni ihdas edilen madalyanın ön plana çıkması da çelengin tarihe karışmasının en önemli âmilleri olmuştur.

Yaklaşık iki asır boyunca üretilen çelenklerin toplam sayısı, dağıtıldıkları savaşlar, askerî harekâtlar ve şahıslarla ilgili yapılacak yeni çalışmalar çelenk konusunda bizlere daha detaylı bilgiler sunacaktır. Dahası doğrudan hazineden karşılanan ve nakit yerini tutan çelenklerin ekonomik boyutu, dönemlere göre hazineye getirdiği yük ve kıymeti haiz olması hasebiyle piyasadaki dolaşımının oluşturduğu ekonomi de ayrıca araştırılmaya muhtaçtır.

Kaynakça

I. Arşiv Kaynakları

1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (BOA)

Bâb-ı Âsafî Evrakı

Bâb-ı Defteri Evrakı

Babialı Evrak Odası Sadaret Evrakı

Ali Emiri Tasnifi

Cevdet Tasnifi

Hatt-ı Hümayun

Hazine-i Hassa Evrakı

Topkapı Arşivi

II. Sözlükler

Meninski, *Thesaurus, Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae* 1, Viyana, 1680.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1946.

Redhause, James William, *A Turkish and English Lexicon*, İstanbul, 1921.

Şemseddin Sami, *Kamûs-i Türki*, İstanbul, 2013.

Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara, 2005.

III. Kaynak Eserler ve İncelemeler

Ahmed Cavid, *Hadika-i Vekayi'*, haz. Adnan Baycar, Ankara, 1988.

Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, Dersaadet, 1309.

Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmet Lüfi Efendi Tarihi*, nşr. Münir Aktepe, Ankara, 1990.

Akçura, Yusuf, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri*, Ankara, 1988.

Artuk, İbrahim, "Nişan", *TDVİA*, c. XXXIII, İstanbul, 2007.

Baycar, Adnan, (haz.) *Osmanlı Rus İlişkileri Tarihi, Ahmet Cavid Bey'in Müntehabâtı*, İstanbul, 2004.

Bayır, Önder, "IV. Murad'ın Hatt-ı Hümayûnları", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1984.

Bilgili Deveci, Dilek, "Osmanlı Minyatürlerinde "Deli" Figürlerinin Tasvir Analizi", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul, 2016.

Demircioğlu, Sezgin, "615 numaralı İstanbul Kassam Defterinin Değerlendirilmesi (H. 1205-1206 / M. 1790-1791)", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk İktisat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 1998.

Emecen, Feridun, M., (haz.) *Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi: İstanbul'un Uzun Dört Yılı: 1785-1789*, İstanbul, 2003.

Esad Efendi, *Osmanlılarda Töre ve Törenler Teşrifât-i Kadime*, sadeleştiren Yavuz Ercan, İstanbul, 1979.

Evlîya Çelebi, *Seyahatnâme*, yay. haz. Robert Dankof, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, cilt I, III-VI, İstanbul, 1998.

_____, *Seyahatname*, yay. haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, cilt II, İstanbul, 1998.

Heyet, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, İstanbul, 1971.

İstanbul Kadı Sicili Nu 78, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, 2019.

Karal, Enver Ziya, III. *Selim'in Hatt-ı Hümayunları*, Ankara, 1942.

Karaöz, Nalan, "III. Selim Döneminde Donanmada Yapılan Merasimler", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015.

Keleş, Merve Güner, "Sadaret 349 Numaralı Teşrifat Defteri Işığında Merasimler", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.

Koç Keskin, Neslihan, "Osmanlı Şiirinde İftihar ve İmtiyaz Simgeleri 'Çelenk' 'Otaga' ve 'Sorguç'", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, volume 2/4, Fall 2007.

Koçu, Reşad Ekrem, *Kabakçı Mustafa*, İstanbul, 1968.

_____, *Yeniçeriler*, İstanbul, 1964.

Mütercim Asım Efendi, *Tarih-i Asım*, İstanbul, 1284.

Novili Ömer Efendi, *Tarih-i Bosna, Osmanlı Habsburg Savaşları (1736-1739)*, haz. Fatma Sel Turhan, İstanbul, 2016.

Öztürk, Said, *Askeri Kassama Ait On Yedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, İstanbul, 1995.

Sağır, Yusuf, “Valide Turhan Sultan’ın Muhallefatı”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığı*, yıl 74, sayı 20, Bahar 2016.

Süleyman Nutkî, *Muharebât-ı Bahriye-i Osmaniye*, İstanbul, 1307/1889.

Tarım Ertuğ, Zeynep, “Solak”, *TDVİA*, c. XXXVII, İstanbul, 2009.

_____, “Sorguç”, *TDVİA*, c. XXXVII, İstanbul, 2009.

Yeşil, Fatih, “III. Selim Devri Siyasi Literatürüne Bir Katkı: Yeni Bir Layiha Üzerine Notlar”, *Bellelen*, 2012.

IV. Elektronik Kaynaklar

<https://collections.rmg.co.uk/collections/objects/36519.html> (erişim tarihi 30.03.2020)